

УДК 37(477)(092)+811.161.2(07)

*Алла Богуш,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
завідуюча кафедри теорії і
методики дошкільної освіти
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

КАТЕХИЗИС ОБРАЗУ РІДНОГО СЛОВА В ЛІНГВОДИДАКТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито образ рідного слова в лінгводидактичній спадщині Василя Сухомлинського; схарактеризовано принципи розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови, за В. Сухомлинським; визначено завдання дошкільного закладу в реалізації принципів навчання дітей рідної мови.

Ключові слова: *В. О. Сухомлинський, образ рідного слова, принципи, діти, навчання, розвиток, катехизис.*

В статье раскрыто образ родного слова в лингводидактическом наследии В. Сухомлинского; дана характеристика принципов развития речи и обучения родному языку, по В. Сухомлинскому; определены задачи дошкольного учебного учреждения в реализации принципов обучения детей родному языку.

Ключевые слова: *В. А. Сухомлинский, образ родного слова, принципы, дети дошкольного возраста, обучение, развитие, катехизис.*

The article deals with the catechesis of native word in the lingua-didactic heritage of V. Sukhomlisky. The characterization of the principles of native language's study by V. Sukhomlisky is represented in the article. The author determinate the native language learning's tasks at the kindergarten.

Key words: *V. Sukhomlinsky, native word, principles, children of preschool age, study, catechesis.*

Катехизисом відродження і повсюдного функціонування української мови в оновленій самостійній Україні може стати праця Василя Сухомлинського «Рідне слово» та Образ рідного слова, яким пронизані всі педагогічні праці вченого. У невмирущій спадщині Василя Сухомлинського досить повно і образно викладено думки і почуття ученого і педагога-практика щодо місця і ролі рідного слова в навчально-виховній роботі з учнями впродовж їх навчання у школі від підготовчих до випускних класів. Питання розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови викладено вченим у його працях «Серце віддаю дітям», статтях «Слово

рідної мови», «Рідне слово», «Слово про слово» і т. ін.

Повертаючись знову і знову до педагогічної спадщини Вчителя з великої літери, перечитуючи сторінки, на яких подано катехизис Образу рідного слова, і сприймаючи їх зміст з огляду на сьогоднішній день, спробуємо визначити і описати ті наукові принципи, якими керувався Василь Сухомлинський у своїй як педагогічній, так і науковій діяльності, а також запропоновані нами завдання і шляхи розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Першочергове місце у його спадщині посідає **принцип нерозривної єдності і взаємозв'язку Держави, Батьківщини і рідної мови в ДНЗ.**

Найголовнішою ознакою Держави є її рідна мова. Рідна мова – невід'ємна частка Батьківщини кожної людини, її Вітчизни.

Любов до слова рідної мови пронизує всі педагогічні праці В. О. Сухомлинського. Рідна мова, за його словами, це безцінне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління у покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Він називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає уявлення про довкілля, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край. Педагог влучними виразами підкреслює красу і особливість рідного слова, порівнюючи його з неповторним ароматом квітки. Любов до батьківщини неможлива без любові до рідного слова, – до такого висновку дійшов учений. «Тільки той може осягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність батьківщини, хто збагнув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини...» [1, с. 20].

Звідси випливає **перше і основне завдання** у вихованні молодого підростаючого покоління – прищепити з раннього дитинства любов до рідної мови, щоб рідне слово жило, трепетало, грало всіма барвами й відтінками в душі молодої людини, говорило їй про віковічні багатства народу, про красу «рідної землі, про народні ідеали й прагнення»...

Учений виокремлює і шляхи виховання любові до рідного слова у дітей на етапі дошкільного дитинства. Це насамперед любов до материнської пісні, материнського слова, хатньої близької і рідної для дитини мови.

Народна дидактика здавна використовувала рідну мову як провідний засіб виховання дітей. Немає народу байдужого до материнської мови, рідного слова, рідної домівки, рідної мови.

Рідна мова є найважливішим, найбагатшим і найміцнішим зв'язком між нинішнім і майбутнім поколінням народу, як одне велике, історичне, живе ціле. Звідси випливає *принцип – народності*, який відбито в Образі рідного слова. Мова – це найкраща характеристика народу, саме тому твори українського фольклору є одним із важливих засобів збагачення словника дітей дошкільного віку.

Наріжними рядками лінгводидактичної спадщини вченого є **принцип національної спрямованості** мовленнєвого розвитку дитини і навчання її

рідної мови, який тісно переплітається з **принципом урахування вікових особливостей дитини**. На його думку, за допомогою народної дидактики ми можемо легко прищепити дитині раннього віку любов до рідного слова, щоб воно «жило, трепетало, грало всіма барвами й відтінками в її душі, говорило про красу рідної землі, про національні ідеали і прагнення» [2, с. 211–218].

Опанування рідної мови, рідного слова започатковується з раннього дитинства, а вдосконалення її, засвоєння мовленнєвої культури триває протягом усього життя. Перші слова дитина починає промовляти в кінці першого – на початку другого року життя. Малюк уважно прислухається до мовлення батьків, адже воно є взірцем для наслідування.

Враховуючи психологію дитячого віку, народна дидактика пропонує дитині полегшені мовленнєві моделі так званого «дитячого мовлення»: ляля, киця, коко, гам і т. ін. Ці слова становлять своєрідний фонд народної дитячої лексики, яка передається, весь час доповнюючись та збагачуючись з покоління у покоління.

Третій рік життя – вік засвоєння дорослої мови, поступово дитина замінює полегшуючі та звуковнаслідувальні слова правильною лексикою рідної мови, починає опановувати літературну мову, вступає у сферу побутового спілкування, якому притаманний розмовно-побутовий стиль. Саме в цей період сензитивного засвоєння мови народна дидактика пропонує дитині рідною мовою найкращі зразки народної мудрості – малі жанри фольклору: колісанки, забавлянки, лічилки, примовки, заклички, приспівки.

Народна дидактика вдало використовує у мовленнєвому вихованні дітей закономірності мовленнєвого розвитку дитини. Так, відомо, що третій рік життя – це період засвоєння дитиною діалогічного мовлення. На допомогу дітям народ склав забавлянки, примовки, та ігри – мовленнєві моделі життєвих діалогів. Кожний діалогічний текст народних забавлянок – це своєрідний мовленнєвий зразок розмовно-побутового стилю, що супроводжує повсякденне спілкування малюка.

Четвертий рік життя – рік засвоєння художнього стилю рідної мови.

Це стає можливим тільки за допомогою фольклорних творів та кращих зразків літературної творчості українських письменників. Протягом дошкільного віку доречно використовувати у спілкуванні з дітьми прислів'я, приказки, примовки, афоризми.

Завдання вихователя дошкільного закладу – домогтися, щоб ці народні перлини стали надбанням дитячого активного словника. Дитина вивчає напам'ять народні забавлянки, пісні, вірші, які започатковують формування національного світобачення, національної самосвідомості.

Досить яскраво прослідковується у працях В. О. Сухомлинського і **принцип уваги до краси і милозвучності** української мови. Палкий патріот української мови влучними виразами підкреслює красу і милозвучність рідного слова, порівнюючи його з неповторним ароматом квітки, мелодією співу пташок і рідної природи.

Образ рідного слова приходить до дитини у змісті українських народних казок. Мова народу, в якій відбивається його духовне життя, є для дитини найкращим зразком рідної природи, батьківщини, це шлях до пізнання своїх національних коренів та пізнання самого себе, це відповідь на споконвічне запитання: «Хто ти є?» – і вона може бути єдиною: «Я дитина українського народу. Я українець».

Принцип сенсibilізації духовного розвитку особистості через Образ рідного слова. У статті «Рідне слово» В. Сухомлинський визначає, що «мова – духовне багатство народу», а мовна культура людини – це «дзеркало її духовної культури», це образ її почуттів, думок, ставлення до інших, що передається у словах рідної мови, а рідна мова виховує національну психологію, національний характер, національну самосвідомість.

Принцип інтераkційної (взаємопов'язаної) діяльності в розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Цей принцип знайшов своє втілення у своєрідному підході В. Сухомлинського до навчання дітей розповіді і грамоти. Невимушено у процесі екскурсії, спостережень у природі діти малювали, складали розповіді, підписували малюнки буквами, вчилися і писати, і читати, і малювати, і розповідати, а також любити і охороняти рідну природу, рідну землю.

У тісній взаємодії з попереднім принципом перебуває наступний **принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку та навчання дітей рідної мови.** Багаторічний досвід роботи з дітьми переконав педагога в необхідності використання природи як сенсорної, чуттєвої основи мовленнєвого розвитку дітей, «споконвічного джерела дитячого розуму і розвитку мовлення». Звідси **наступне завдання**, яке формулює Василь Сухомлинський – перші наукові знання, істини дитина повинна здобувати з природи, з довкілля, яку він сам і реалізував у «школі під блакитним небом», у своїх щоденниках «подорожах у природу», «подорожах у світ праці», «подорожах до джерела рідного слова» з найменшими дітьми – 6 років.

Реалізується висунуте ним завдання у «Школі під блакитним небом», яку він організовує для дітей 6 років. «Я буду так вводити малюків у довкілля, – зазначає В. О. Сухомлинський, – щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожний наш крок був мандрівкою до джерела мислення і мови – чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожний мій вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником» [2, с. 32].

Вихователі дошкільних закладів повинні ширше використовувати природні чинники «школу під блакитним небом» для розвитку самостійності мислення дітей, встановлення закономірностей природних явищ, збагачення їхнього словника. У цьому випадку природа виступає як своєрідна форма наочності.

Принцип взаємозв'язку мислення і мови в навчанні дітей рідної мови В. О. Сухомлинський описує таким чином: як часто можна спостерігати на занятті чи уроці таку картину: дитина сидить тихо,

дивиться в очі педагогу, але не сприймає його слів, бо той все розповідає, а дитина не встигає думати, схоплювати словесні абстракції. «Ось чому треба розвивати мислення дітей, – стверджує В. О. Сухомлинський, – зміцнювати розумові сили дітей серед природи – це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму. Ось чому кожна подорож дітей у природу є уроком мислення, уроком розвитку розуму» [2, с. 32].

І нарешті, **принцип емоційної насиченості і естетичної спрямованості** мовленнєвого розвитку дітей.

За глибоким переконанням ученого, Світ Природи викликає у дітей глибокі емоційні переживання, вчить бачити і відчувати красу рідного краю, яка не тільки збуджує дитячу думку, а й породжує мовленнєву активність дітей. У дні негоди таку саму емоційну насиченість, на думку В. О. Сухомлинського, потрібно забезпечити і у шкільних кімнатах, особливо для найменших дітей. Прикладом цього може бути створення педагогом спеціально обладнаної кімнати казок.

Вдумливий педагог намагався розповідати казки дітям на лоні природи, поєднуючи спостереження з проявами фантазії, це – казки про «Темінь і Сутінок», «Казка про сонце», «Казка про Хмари», «Про Бабу-Ягу», «Про жайворонка».

Самостійне створення казок – дієвий шлях розвитку дитячого мовлення. «Я не уявляю, – зазначає В. О. Сухомлинський, – навчання дітей не тільки без слухання, але і без створення казки» [2, с. 36]. І дійсно, під умілим керівництвом педагога засвітлюються дитячі душі, вони починають самостійно складати казки ще до школи. Рідна природа, «подорожі до джерел рідного слова» викликають у малюків творче натхнення. Під час такого спостереження веселки-райдуги дітям захотілося самим скласти казку і вони почали складати її разом, натхнення чарівною красою ще яскравіше запалило зірочки живої думки, фантазії, творчості, казка народжувалась як струмок, текла стрімким потічком і в кожній краплині цього потічка – живе слово рідної мови. Скільки таких можливостей для розвитку дитячої фантазії таїть у собі довкілля! Потрібно тільки вміло спрямувати дорослому думки дітей, як відразу ж оживають казкові образи. Самостійне створення дітьми казок є водночас першим кроком у розвитку мислення дитини від живого, конкретного до абстрактного.

Значне місце в розвитку мовлення дітей відводив В. О. Сухомлинський розповідям у природі. Розповіді вихователя, – пише він, – обов'язкова умова повноцінного розумового розвитку дитини, її багатого духовного життя [2].

Приділяючи велику увагу розповідям, як методу навчання, В. О. Сухомлинський водночас висловлює цілу низку пропозицій щодо навчання розповідей. Це своєрідні вимоги насамперед до розповіді педагога.

– Для педагога дуже важливо дотримуватися міри в розповіданні. Не можна перетворювати дітей у пасивний об'єкт сприймання слів, словесне пересичення одне з найшкідливіших пересичень.

– Розповіді вихователя повинні бути яскравими, образними,

невеликими. Не можна нагромаджувати велику кількість фактів, давати дітям масу вражень, у такому випадку чутливість до розповідей притуплюється і дитину нічим уже не зацікавиш.

– Впливайте на почуття, уяву, фантазію дітей, відкривайте віконце в безмежний світ поступово, не розпахуйте його відразу, не перетворюйте його в широкі двері, через які поза вашим бажанням, захоплені думками про предмет розповіді, полинуть малюки, викотяться як кульки... Вони спочатку розгубляться перед безліччю речей, потім ці речі, по суті, ще незнайомі набриднуть дітям, стануть для них пустим звуком, не більше.

– Не обрушуйте на дитину лавину знань, не вимагайте розповісти про предмет вивчення все одразу, що ви знаєте – під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і зацікавленість.

– Треба вміти відкрити перед дитиною в довкіллі щось одне, але відкрити так, щоб частинка життя заграла перед дітьми всіма фарбами веселки. Залишайте завжди щось недоказане, щоб дитині захотілося ще і ще повернутися до того, про що вона дізналася.

Розповіді вихователя у природі спонукають до розповіді дітей. «Вітер, лани, верби, степи, яри – кожен з цих слів хвилює дітей, поетичні струни дитячих душ починають звучати – дітям хочеться сказати про красу довкілля щось своє, вилити у слові свої почуття й думки. Саме в ці хвилини, під час подорожей до джерел рідного слова, діти починають творити – складати коротенькі твори про довкілля, природу» [1, с. 15].

Щоденна робота з розвитку мовлення з дітьми на лоні природи сприяє розвитку поетичного слуху. Коли дитина знаходиться під впливом казкових образів, що чує від вихователя, слово немов би пробуджується у схованках свідомості, блискає яскравими фарбами, наповнюється ароматом полів і луків, і на її устах народжується поетичне слово. У дитинстві, зауважує В. Сухомлинський, кожна дитина – поет. Поетичне почуття треба виховувати. Без виховання цього почуття дитина залишиться байдужою до краси природи і слова, «істотою, для якої кинути камінець у воду і співаючого соловейка одне й те саме» [2].

Поетична творчість, за В. О. Сухомлинським, найвища ступінь мовленнєвої культури, а мовленнєва культура виражає саму суть людської культури. Поетична творчість доступна кожному, вона не є привілеєм обдарованих, поетична творчість звеличує людину. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб цю найбільш тонку сферу творчості виховати у кожній дитині.

Заслуговують на увагу і свята у природі, які влаштовував В. О. Сухомлинський. Це проводи літа, зустріч весни, зими. Свято жайворонка і т. ін. Аналогічні свята доступні і дітям дошкільного віку. У дошкільному закладі свята у природі можна поєднувати з літературними ранками за темами: «Весна», «Осінь», «Зима», «Літо». Весною організувати свято птахів (краще це зробити в лісі, парку або сквері). Влітку – свято квітів, восени – свято врожаю, взимку – зустріч діда Мороза і т. ін.

У спадщині В. О. Сухомлинського ми знаходимо і своєрідний підхід

до початкових етапів навчання грамоти дітей. «Я вже не один рік думав, – пише він, – якою важкою, втомливою, нецікавою справою для дитини стає в перші дні її шкільного життя читання і письмо, як багато невдач буває в дітей на тернистому шляху до знань – і все від того, що навчання перетворюється на суто книжну справу. Я бачив, як на уроці дитина напружує зусилля, щоб розпізнати літери, як ці літери скачуть у неї перед очима, зливаються у візерунок, в якому неможливо розібратись. І водночас я бачив, як легко запам'ятовують діти літери, складають з них слова, коли це заняття осяяне певним інтересом, пов'язане з грою, що особливо важливе, коли від дитини ніхто не вимагає: обов'язково запам'ятай, не знатимеш – погано тобі буде» [2, с. 76–77]. І автор пов'язує навчання грамоти шестирічних дітей із спостереженнями у природі і малюванням дітей, які він запровадив у своїй «Школі радості».

На його думку, доки дитина не відчула аромату слова, не побачила його найтонших відтінків – не можна взагалі починати навчання грамоти» [2, с. 79]. Тому його діти «подорожували» до джерел рідного слова з альбомами і олівцями. Ось вони побачили жука, почали розглядати, послушали, як він жужить...ж...ж..... намальовали жука і підписали. А тепер можна і прочитати: сама буква ж нагадує жука і легко запам'ятовується. Для більшості дітей букви це малюнки і кожний щось нагадує. Чутливість до музики природи допомагає дітям відчутти звучання слова, запам'ятовуючи накреслення кожної літери, діти вкладають у кожний малюнок «живе звучання і буква легко запам'ятовується», малюнок слова сприймається як одне ціле. «Це читання, – пише В. О. Сухомлинський, – не є результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомими відтворенням звукового музичного образу, що відповідає зоровому образу слова, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і слухового сприймання... одночасно запам'ятовується і літера, і маленьке слово» [2, с. 80]. Але це, – продовжує він далі, – зовсім не ігнорує самостійного, окремого звукового аналізу. Навпаки, вслуховуючись у звучання слова «жук», діти виділяють у ньому кожний звук, розуміють, що слово складається з окремих звуків і кожному звуку відповідає буква. В. О. Сухомлинський пропонує пов'язувати навчання грамоти на перших етапах навчання з грою, оскільки діти надзвичайно емоційні.

Отже, в роботах В. О. Сухомлинського ми знаходимо багато корисних рекомендацій щодо організації розвитку мовлення дітей, які заслуговують на увагу дошкільних працівників і вчителів початкових класів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1965 – № 5. – С. 47–54.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 283–582.